

Жменяк Юрій Юрійович,
аспірант денної форми навчання
кафедри конституційного права та прав
людини Національної академії
внутрішніх справ

Науковий керівник:

Халюк Сергій Олександрович,
завідувач кафедри конституційного
права та прав людини Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Європейська інтеграція України – це не лише геополітичний вибір, а й цивілізаційний вектор, який передбачає глибоку правову трансформацію. В умовах таких змін і поступової імплементації європейських стандартів у правову систему України ключове значення має дотримання основоположних принципів верховенства права та прав людини.

І проведення таких змін є нагально важливим в аспекті перспектив вступу України в Європейський Союз. Адже Європейський Союз чітко вимагає дотримання Копенгагенських критеріїв, одним з яких є стабільність інституцій, що гарантують демократію, верховенство права та дотримання прав людини.

Однією з них є принцип презумпції невинуватості, який є складовою права на справедливий суд і основоположним елементом верховенства права. Адже забезпечення дотримання цього принципу в кримінальному судочинстві – це гарантія того, що невинна людина не буде піддана кримінальному покаранню, та не буде порушено її природне право на свободу.

Цей принцип не є суто процесуальною нормою. Він є частиною більш широкого концепту гарантій справедливого судочинства, який визначає цивілізаційний рівень всієї правової системи. У контексті європейської інтеграції України реалізація презумпції невинуватості є не лише правовою, а й політико-інституційною вимогою, що впливає на оцінку України як правової та демократичної держави.

Принцип презумпції невинуватості закріплено у низці ключових міжнародних документів, які формують правові стандарти демократичних держав, зокрема у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Основних принципах незалежності судових органів ООН, Конвенції про права дитини, Хартії основних прав Європейського Союзу, Європейській конвенції з прав людини.

Зокрема Європейська конвенція з прав людини, яка не лише визначає

юридичні стандарти у сфері прав людини, а й виконує функцію нормативного орієнтира (дороговказу) для національних правових систем, у статті 6 § 2 передбачає, що кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим, доки його вину не буде доведено у встановленому законом порядку [1].

Європейський суд з прав людини тлумачить цей принцип широко, не обмежуючись буквою вказаної норми. Так, згідно з висновками ЄСПЛ презумпція невинуватості забороняє будь-які формулювання, що можуть свідчити про винуватість особи до ухвалення обвинувального вироку. Крім того, ЄСПЛ визначає, що презумпція невинуватості передбачає покладення обов'язку доказування виключно на сторону обвинувачення. При цьому суд має діяти неупереджено, не допускаючи створення публічного образу «вже винного». Також принцип проявляється у забороні будь-яких публічних заяв про винуватість з боку посадових осіб.

Протягом часу своєї діяльності ЄСПЛ послідовно розвиває зміст цього принципу, надаючи йому нового змісту, зокрема у справах:

- *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain* (1988): Суд вказав, що пункт 2 статті 6 Конвенції вимагає щоб члени суду при здійсненні правосуддя не відштовхувались від упередженого уявлення, що обвинувачений скоїв злочин, у якому його обвинувачують; тягар доведення вини обвинуваченого повинен бути покладений на обвинувача; а будь-які сумніви щодо вини особи повинні тлумачитись на користь обвинуваченого [2].

- *Minelli v. Switzerland* (1983): Суд зазначив, що презумпція невинуватості поширюється на всі стадії кримінального провадження. Презумпція невинуватості буде порушена, якщо судові рішення щодо особи, яка не була визнана винною згідно з законом і, зокрема, не мала можливості реалізувати свої права на захист, відображає думку про її вину. Презумпція порушується навіть тоді, коли у постановах чи заявах йдеться про «ймовірну винуватість» [3].

- *Allen v. United Kingdom* (2013): Суд зауважив, що навіть після виправдання, формулювання в офіційних документах держави можуть порушити презумпцію невинуватості. Було визнано, що будь-яке формулювання, яке ставить під сумнів невинуватість особи без вироку, порушує Конвенцію. У рішенні зроблено висновок, що презумпція невинуватості залишається після завершення кримінального провадження з метою забезпечення поваги до невинуватості даної особи стосовно будь-якого обвинувачення, яке не було доведено [4].

- *Грабчук проти України* (2006): ЄСПЛ визнав, що вказівка слідчим у постанові про закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків притягнення до кримінальної відповідальності про те, що обвинувачена вчинила злочин, за відсутності вироку, який би визнавав її вину, є порушенням статті 6 § 2 Конвенції [5].

- *Karaman v. Germany* (2014): Суд зазначив, що пункт 2 статті 6 Конвенції забороняє не лише передчасне висловлення самим судом думки про винуватість особи, котру «обвинувачують у вчиненні кримінального

правопорушення», до того, як її вину буде доведено відповідно до закону, але й будь-які заяви з боку посадових осіб державних органів стосовно поточного кримінального розслідування, які давали б громадськості підстави вважати підозрюваного винним і упереджено оцінювати факти, що мають бути розглянуті компетентним судовим органом. Навіть за відсутності офіційного висновку достатньо певних міркувань, які свідчать про те, що суд або посадова особа вважає обвинуваченого винним [6].

У законодавстві України зазначений принцип цивілізованого правосуддя був закріплений на найвищому рівні у Конституції України, а саме у статті 62 Основного Закону, яка містить одне із найбільш повних за змістом нормативних формулювань принципу презумпції невинуватості серед конституцій сучасних держав. Вона всебічно розкриває сутність цього принципу, поєднуючи основні його елементи, що закріплені у міжнародному праві.

Так, стаття 62 Конституції України закріплює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. При цьому ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [7].

Надалі відповідний принцип було відображено також і у статті 17 Кримінального процесуального кодексу України.

На жаль у правозастосовчій практиці в Україні реалізація цього принципу залишається фрагментарною і поверховою, що проявляється у наступному:

a) У поведінці державних органів. Державні органи, в першу чергу правоохоронні, часто називають особу винною ще до вироку, публікують її фото, організують «шоу затримання», вчиняють інші дії для формування громадської думки про вину особи, що прямо порушує вимоги ЄСПЛ, зокрема рішення ЄСПЛ у справі *Allenet de Ribemont v. France* (1995). Часто високопосадовці коментують справи до їх завершення. Наприклад, вислови на кшталт "вбивця буде покараний", "корупціонер нестиме відповідальність" ще до постановлення вироку — порушують презумпцію невинуватості.

b) У впливі ЗМІ. Журналістські матеріали, в яких обвинуваченого зображено як винного, які містять інформацію про затримання «злочинця», взяття під варту «корупціонера» порушують баланс між свободою слова і правами особи на справедливий суд. Медіа часто публікують оціночні судження, які створюють у суспільстві враження про винуватість, створює негативну громадську думку, що перешкоджає подальшому неупередженому розгляду справи судом.

c) У тиску громадської думки. Суспільство часто сприймає факт затримання або оголошення підозри як доведення вини, а суди іноді приймають рішення, виходячи з "суспільного очікування справедливості", а не з презумпції невинуватості.

d) У використанні тримання під вартою як засобу демонстрації «вини». Судді часто обирають запобіжний захід у вигляді арешту, керуючись не лише процесуальними ризиками для слідства, а й очікуваннями суспільства щодо «справедливості». У свою чергу суспільне сприйняття тримання під вартою часто прирівнюється до визнання вини, а самі суди часто формально підходять до обґрунтування цього заходу. В обґрунтування тримання під вартою суди часто посилаються на «вагомість доказів винуватості», що саме по собі вже створює враження про наперед встановлену вину. Це суперечить практиці ЄСПЛ, зокрема висновкам у справі *Maksimov v. Russia* (2008), де Суд підкреслив: використання запобіжного заходу не може замінювати доведення вини.

e) У судовій риторичі. Суди часто вживають формулювання, які не узгоджуються з презумпцією невинуватості, наприклад: «не довів непричетність», «не надав переконливого спростування», що суперечить практиці ЄСПЛ, зокрема рішенням ЄСПЛ у справі *Telfner v. Austria* (2001), де наголошено, що обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість.

i) У перекладанні тягаря доказування на обвинуваченого. Попри те, що саме прокурор має довести вину, судді, зазвичай, очікують від обвинуваченого «спростування» обвинувачення як умови ухвалення виправдувального вироку.

Наведене свідчить про масштабність проблеми щодо застосування презумпції невинуватості як представниками правоохоронної системи, так і судової влади, а також про потребу в системному зрушенні в бік фактичної реалізації, а не тільки декларативного визнання відповідного принципу.

На жаль, застосування Верховним Судом принципу презумпції невинуватості, рішення якого є певним дороговказом щодо формування судової практики, також є радше винятком, ніж сталою практикою. Хоча у своїх рішеннях Верховний Суд згадує цей принцип, повноцінне його застосування – рідкісне й вибіркове явище.

Стриманість українських судів при застосуванні принципу презумпції невинуватості – це актуальна та багатогранна проблема, що стосується як процесуального підходу до оцінки доказів, так і загальної правової культури правосуддя в Україні.

Попри те, що українські суди на всіх рівнях визнають принцип презумпції невинуватості, часто це зводиться до формального відтворення положень статті 62 Конституції України або статті 17 КПК України. У реальному ж провадженні:

- Суди не дивлячись на вимоги частини 3 статті 62 Конституції України, нерідко обґрунтовують вину особи, у тому числі доказами, отриманими незаконним шляхом, а також припущеннями.

- Зазвичай сумніви щодо вини особи суди не трактують на користь обвинуваченого, як цього вимагає конституційна норма, а наявність сумнівів вини не стає підставою для винесення виправдувального вироку.

- Суд для ухвалення виправдувального вироку фактично очікує від обвинуваченого спростування обвинувачень, що є неприйнятним як з позиції ЄСПЛ, так і зі змісту частини 2 статті 62 Конституції України.

• Суди нерідко формулюють вирoki або ухвали з вживанням виразів на кшталт: «не доведено, що обвинувачений був непричетний», «обвинувачений не надав альтернативної версії подій», «ймовірно вчинив злочин, оскільки не спростував обставини».

• Суди зазвичай не визнають порушення презумпції невинуватості при наявності публічних заяв прокурорів або слідчих, пресрелізів МВС чи СБУ, де підозрюваних прямо називають злочинцями, навіть якщо формулювання очевидно упереджене.

Відтак не стільки законодавство України, яке регламентує питання презумпції невинуватості, потребує приведення у відповідність до міжнародних стандартів, як практика його застосування, в першу чергу судами України.

Презумпція невинуватості – це індикатор цивілізованості правової системи. Її реалізація є передумовою європейської інтеграції України як демократичної держави. Відтак впровадження стандартів ЄСПЛ та практики застосування конституційного принципу презумпції невинуватості у національну практику потребує постійного контролю, навчання правозастосувачів та етичної відповідальності медіа й посадовців.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Case of Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57429%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57429%22]}).
3. Case of Minelli v. Switzerland (Application no. 8660/79): Judgment of the European Court of Human Rights URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57540>.
4. Case of Allen v. The United Kingdom (Application no. 25424/09) : Judgment of the European Court of Human Rights URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-122859%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-122859%22]}).
5. Справа «Грабчук проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 8599/02) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_118#Text.
6. Case of Karaman v. Germany (Application no. 17103/10) : Judgment of the European Court of Human Rights URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-141197%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-141197%22]}).
7. Конституція України: Закон від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.